

УДК 398.23+393.05

Сороміцькі голосіння як жанровий різновид української голосильної традиції

Ірина КОВАЛЬ-ФУЧИЛО

Кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу фольклористики
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України
01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4
e-mail: koval-fuchylo@ukr.net

У статті проаналізовано особливості побутування українських сороміцьких голосінь у рамках голосильної традиції. У цих фольклорних творах обіграно метафоричні номінативи з еротичною семантикою. Сороміцькі голосіння побутують як анекдоти у контексті розважальних наративів. Психологічною передумовою виникнення таких текстів є жаль із приводу припинення сексуального подружнього життя.

Ключові слова: сороміцькі голосіння, анекдот, мотив, сексуальна семантика.

Виконання голосіння як ритуальної дії зумовлене функціонуванням цього жанру в межах похоронного і поминального ритуалів, які є “сильною позицією” цього жанру в загальнокультурному контексті. Це означає, що саме під час похорону чи поминання померлих можливості жанру виявляються найповніше, у цих ситуаціях він “працює” з максимальною віддачею. Похоронні голосіння належать до архаїчних фольклорних жанрів, які до нашого часу функціонують у всіх регіонах України. Поминальні голосіння до сьогодні збереглися в певних регіонах України, зокрема й у селах Дубровицького р-ну Рівненської обл. В українській традиційній культурі відомий також ще один ритуальний контекст, коли виконували голосіння. Це обряд проводів рекрута.

Крім цієї сильної позиції, тобто ритуальних контекстів, існує низка інших ситуацій, коли виконували / виконують так звані okazionalni голосіння, – йдеться насамперед про прощання із певною особою чи місцем проживання, переживання важких хвилин життя тощо; а також вторинні, метафоричні голосіння – у символічних обрядах похорону і у відповідних наративах. Усі ці ситуації демонструють жанровий потенціал голосінь, а також моделюючи роль ритуалу для структурування кризових моментів життя людини [1, с. 60]. Таке обрядове “циткування” голосінь щоразу оформлює ситуацію за схемою ритуалу переходу (rites de passage), за термінологією Арнольда Ван Геннепа, і надає їй ритуалізованого характеру. Саме тому виконання голосінь поза похоронним обрядом є певною мірою покликанням на похорон, вказівкою на типологічну схожість. У всіх голосіннях, незалежно від конкретного контексту, завжди присутній як “другий план” похоронний обряд [1, с. 66]. Це необхідно враховувати під час аналізу жанрових різновидів голосіння.

Саме властивість голосінь здійснювати нав'язування, апеляцію до похоронного обряду зумовили їхнє символічне використання, тобто моделювання ситу-

ації, коли саме наявність голосіння дає підстави трактувати певні обрядодії як похорон. Мова йде про побутування вторинних, метафоричних форм голосінь у відомих на Поліссі, а також на порубіжній із Молдовою територіях [8, с. 404–415], оказіональних обрядах викликання дощу [10, с. 23] (“Голосіння за раком” № 635¹) і в обрядовому знищенні тарганів (“Голосіння за тарганом”² № 634).

Гнучкість, лабільність голосінь, зумовлена можливістю різнотлумачення певних традиційних, майже шаблонних фраз тексту, надає цьому жанру здатності набувати нових позаобрядових форм, а тому принципово іншого функціонального навантаження. Так, в українській традиції добре відомі пародійні та сороміцькі голосіння, які функціонують як анекдоти і які виконують поза ритуальним контекстом. Між цими названими жанровими різновидами, функціонально досить близькими, існує принципова різниця: перші висміюють нещирий жаль за померлим, а другі – невмілий плач голосильниці, який дає підстави для різночитань. Найпопулярніші пародійні голосіння за чоловіком і за тещею, відоме також “Пародійне голосіння за кумою” (№ 243). Пародійні голосіння зафіксовані в різних регіонах України, найбільше їх варіантів зафіксовано на Наддніпрянщині. Сороміцькі голосіння найбільше поширені на Гуцульщині та Поділлі, вони виникли внаслідок обігрування певних фраз голосіння, надання їм нового значення.

Сороміцькі голосіння – це вторинні, метафоричні форми голосінь із еротичним підтекстом, які, як і пародійні голосіння, побутують із розважальною метою в контексті сміхових наративів.

Сороміцькі голосіння рідко потрапляли у друковані збірники і ще рідше ставали предметом аналізу дослідників³. Уперше, в 1912 р., тексти цього різновиду української голосильної традиції подав у своїй передмові до видання голосінь І. Свенціцький [9, с. 19]. Він опублікував шість дещо редукованих і редагованих текстів із Гуцульщини та Бойківщини. У 1920-х роках сороміцьке і пародійне голосіння разом із мелодією зафіксував М. Гайдай на Поділлі (опубліковано 1928 р. [3] (№ 1076 і 1077)). У цей же час запис сороміцького голосіння у наративному контексті тут записав П. Ковальов (опубліковано 1928 р. [7, с. 46] (№ 1079)). Три сороміцькі голосіння містяться в самозаписах Н. Присяжнюк із 1960-х років [5]. Останні тексти подано в межах розважальних оповідок під назвами “Гумореска-плач”, “Популярний соромницький давній плач” (№ 1175–1177). Шість текстів цього жанрового різновиду опубліковано в монографії В. Конобродської, присвяченій поліському поховальному та поминальному обрядам [6, с. 162]. 2012 р. під час польової роботи на Гуцульщині ми зафіксували п’ять сороміцьких голосінь, які опубліковано у формі інтерв’ю у збірнику голосінь (№№ 1202, 1206, 1207, 1212, 1219).

Збирачі фольклору по-різному фіксували сороміцькі голосіння: одні записували тільки текст або текст із мелодією (М. Гайдай), а інші слушно фіксували увесь контекст побутування, тобто мотиваційний наратив і власне текст голосіння (П. Ковальов, Н. Присяжнюк, І. Коваль-Фучило).

Географія записів сороміцьких голосінь свідчить, що вони мають локальну прив’язку насамперед до двох етнографічних регіонів України – Гуцульщини і Поділля. Можливо, це зумовлено міфологічно-світоглядними особливостями мешканців цих регіонів, адже саме тут були зафіксовані ігри при мерці, які ще в 1980-х роках побутували на Гуцульщині та Бойківщині. Для сороміцьких голосінь цих територій характерна різноманітність опрацьованих тем, семантичних концептів, так би мовити, творчий підхід до цієї теми. Водночас сороміцьких голосінь із Полісся, по-перше,

¹ Тут і надалі нумерація голосінь за виданням: [4].

² Детальніше про ці оказіональні обряди див.: [12, с. 87–98; 11, с. 79–81].

³ Загалом про дослідження сороміцького фольклору див.: [2, с. 9–16].

значно менше (хоча загалом записів голосінь із цього краю чимало), по-друге, складається враження, що вони були сюди привнесені і не набули значного поширення.

Про генезу сороміцьких голосінь І. Свенціцький висловлює міркування, що причиною їх виникнення могло бути вшанування чоловічого статевого органа: “Коли зважити іноді до грубости наївний реалізм великого числа голосінь, який дозволяє вдові свobodно згадувати звичайне у селян спільне подружнє спання (напр., в голосінню з Сьомак Под[ільської] губ питає вдова; “з ким я буду спати” або в гуцульськiм голосінню: “такий ти файний – як би я з тобов спала”¹), та наївне загальне почитання культурно первісними народами родильного члена, то можна б у сих сороміцьких голосіннях добачити навіть глибоку старину” [6, с. 20].

В. Конобродська на підставі поширеності сороміцьких голосінь у різних діалектно-етнографічних зонах висловлює припущення про зв’язок цих текстів із давніми звичаями й обрядами: “Інформатори вважають такі голосіння ситуативними і не пов’язують їх з існуванням звичаю ритуальних веселощів навіть у минулому. Водночас повторення подібних ситуацій у різних поліських селах та в інших українських культурних ареалах настановує на думку про їх значне поширення в минулому та про зв’язок з давніми звичаями” [6, с. 162].

Формальною підставою для утворення сороміцького голосіння є відповідне еротично-сексуальне тлумачення певних реплік голосильниці, які вона начебто сказала під час оплакування. Основними ядерними темами для утворення варіантів цього жанрового різновиду стають мотиви *непотрібних яєць, сумного кінчика* (зменшено-пестливе від *кінь*) і *подертої діри*: “Розказували всекі. Такий плач, що до сміху доходило. Наймили, а жінка розказує, що він ще хотів їєц. “Я йому зварила їєц, а я поставила, тай на полиці стоїт”. А ця голосит:

– Чо ти мене лишив,
Єйці на полиці, ти на лавиці” (№ 1206).

/А часом ще за яйця розказують?/ – Та кажут:

Ти любив яйця їсти і пити,
Як ти тими своїми єйцима сі розпорідив?

Воно, сара’ка (бідна), голосит, сама не знає шо казати (№ 1212).

– Василько, мій Василько!
Та ти вмер, на кого ти мене лишив,
Бідо моя, журу моя,
Лишиласи, діро моя.
А ти казав, шо зашиєш,
А ти вмер тай лишеєш.

Там був пірваний чи сердак, чи кептар. А жінка з того розпачу...

– Ой жура моя, жура,
Лишилася дзюра,
Ти казав, шо залатаєш,
Ти таку роздерту лишаєш.
В стрісі дірка була” (№ 1202).

У деяких текстах, найчастіше це записи із Поділля, маємо контамінацію цих мотивів: “Вмер чоловік, а жінка ду’жи пла’чи. Тий він мжи’т на ла’виці. А він кол’сь люби’в

¹ У виданні [4] див.: № 1000.

нюхати табаку. Тий він лижи'т, а коло ньо'го та коро'бочка с таба'кою стоїт на вікні'. І я'їця ше вона' звари'ла, щоб він їв. А кін у вікно' ди'виця: нима ко'му' їсти да'ти, бо го'сподар лижи'т. А всьо пла'чи й примовля'їи:

І таба'чка стої'т,
І яє'чка лижа'т,
І ко'ник у вікно' ди'виця.

Тий ото' Фраси'на Чуба'риха як зачне' це на по'хоронах розка'зувати, тий го'споди, всі смію'ця, аш к'ши'ки' рвут'" (№ 1079).

- Хадзяїну мій, голубе мій!
Яєчка лежат, табачка стоїт,
Кінчик в вікно заглядає.
Ой хадзяїну мій,
Хто ж тим кінчиком буде робити,
А хто ж ти яєчка буде їсти,
А хто ж ту табачку буде нюхати? (№ 1076)

"Чоловік розшив кусок хати, щоб підшити там, де протікало. Рано встав, натер табаки, щоб нюхати. Жінка зварила пару яєчок на сніданок. Чоловік ще до сніданку поліз хату вшивати. Впав з хати і вбився. Як вже нарядили чоловіка, поклали на лавці, то жінка плаче, аж вміває:

- Чоловіче мій, зоря моя!
А ти ж вбився й осталась дира твоя!
І яєчка лежать, і табачка стоїть ненюханая.
А куди ж ти вибираєшся, й на кого ж ти мене, молодую, покидаєш?
А хто мене розважить, а хто мене порадить?
А хто мені тепер диру залатає?
А ти лежиш байдужий до всього й на мій плач не зважаєш.
Чоловіченьку мій, голубе мій!" (№ 1176).

Ще одну групу сороміцьких голосінь становлять тексти, де обіграно номінацію статевого акту. Такі голосіння в живому побутуванні функціонували у відповідному мотиваційно-пояснювальному наративі: "У иншої вмер муж шкіродер (луній), різник як раз перед Великоднем (свяченими яйцями), вдова голосить:

- Газдику мій солодкий!
Хто мені затне, заголит, залупит?
Хто мені притисне?
Недалеко було до яєць дотрутити -
А ти не дотрутив!" [9, с. 19].

Наведемо ще один цікавий приклад із власних сучасних записів на Гуцульщині: "В нас тут жінка - вмер чоловік, тай голосила, а він фест сад засадив, тако напереді сад і ззаду. А то люди обертають інакше. Вона каже:

- Ой Боже, Боже,
Янтоську, Янтоську,
То-с ми садив - ззаду, спереду.

А то вже обертають!.. - / А не казали за дзюру?/ - Ні, це ні. /.../ А то ше треба вміти голосити, би якось файно" (№ 1219).

Усі описані семантичні концепти мають прозоре метафорично-сороміцьке значення і легко "прочитуються" носіями традиції. Комічний ефект у цих текстах

має два аспекти. По-перше, це недоречно використання кулінарного (*яйця*) і господарського (*кінь, дира*) кодів¹ у ситуації оплакування. Цим сороміцькі голосіння близькі до невдалих і пародійних голосінь. По-друге, це власне еротичне тлумачення зазначених лексем.

Для номінації статевих органів використано їх прямі метафоричні заміни: *яйця, дира*. У номінативі *кінчик* мотивація більш завуальована: з одного боку це зменшено-пестлива форма вульгарної назви пеніса, а з іншого – тут маємо певною мірою лінгвістичну загадку для аудиторії, оскільки мотиваційний наратив розкриває значення, яке начебто мала на увазі виконавиця голосіння, а саме – зменшено-пестлива назва коня, який сумує за померлим господарем. Отже, для формування сексуальної символіки лексеми *кінчик* вирішальним став мовний фактор, а саме словотвірна омонімія: *кінчик* – зменшено-пестлива форма і від *кінець*, і від *кінь*.

Таке сміливе змішання високого і низького, говорячи мовою народних фразеологізмів, праведного і грішного є яскравим свідченням поширеності і популярності української голосильної традиції, оскільки тільки добре обізнані із законами оплакування носії могли дозволити собі таку вільну переробку і вигадати відповідний мотиваційний контекст.

Важливо зауважити, що за критерієм об'єкт оплакування, або адресат оплакування сороміцькими є завжди голосіння за чоловіком, оскільки потенційний текстовий простір саме такого жанрового різновиду дає змогу розвинути сексуальну тематику. Винятком із цієї закономірності є текст сороміцького голосіння за матір'ю із Полісся: «Дочка плаче за матір'ю, яка, нібито не допрявши, вмерла: *Ой, мамка мая, припала пилом валаснянка твоя*²».

Проникнення сексуально-еротичної тематики в голосильну традицію, її розробленість в цій сфері українського фольклору, тобто варіативність і частотність метафоричних номінативів із статевою семантикою, є доказом важливості порушеної теми в традиційній культурі, а також, попри сміхові напластування, є способом реалізації в голосильній традиції ідеї жалю через припинення сексуального подружнього життя.

Описані сміхові наративи, які в межах української голосильної традиції побутують як пародійні і сороміцькі голосіння, до сьогодні існують у живому побутуванні. Це свідчить про важливість, популярність, стійкість і консерватизм сміхових моделей у фольклорному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байбурин А. К. Причитания: текст и контекст / А. К. Байбурин // *Artes Populares*. 14. – 1985.
2. Боряк О., Маєрчик М. До історії етнографії статевого життя та записів сороміцького фольклору / О. Боряк, М. Маєрчик // *Етнографія статевого життя й тілесності*. – К., 2013.
3. Гайдай М. Народні голосіння / М. Гайдай // *Етнографічний вісник*. – 1928. – Кн. 7. – С. 1–14, нотний додаток до статті «Народні голосіння» (с. 67–72).
4. Голосіння / упоряд. І. Коваль-Фучило; [наук. ред. Л. Іваннікова]; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2012. – 792 с. + компакт-диск
5. ІМФЕ, ф. 14-3, од. зб. 449, арк. 94-95, 72 зв.
6. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди / В. Конобродська // *Етнолінгвістичні студії*. – Житомир: «Полісся», 2007. – Т. 1.

¹ Використання кулінарної лексики на означення об'єктів статевої сфери відоме і в інших східнослов'янських традиційних культурах. Про такі лінгвістичні заміни зокрема див.: *Березович Е. Л. Язык и традиционная культура. Этнолингвистические исследования*. – Москва: Индрик, 2007. – С. 265.

² Зап. у с. Ковчин Куликівського р-ну Чернігівської обл. *Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди...* – С. 162.

7. Курило О. Матеріали до української діалектології та фольклористики / О. Курило. – К. : ВУАН, 1928.

8. Пастух Н. Обряд “похорон ляльки” та супровідні голосіння на теренах українсько-молдавського пограниччя / Н. Пастух // Локальна та регіональна специфіка традиційної культури. Зб. наук. праць. – Одеса, 2013. – С. 404–415.

9. Свенціцький І. Передмова / І. Свенціцький // Свенціцький І. Похоронні голосіння // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI–XXXII.

10. Толстая С. М. Лягушка, уж и другие животные в обрядах вызывания и остановки дождя / С. М. Толстая // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – Москва, 1986.

11. Толстая С. М. Похороны как вторичная ритуальная форма / С. М. Толстая // Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд. – Москва, 1985.

12. Толстой Н. И., Толстая С. М. Заметки по славянскому язычеству. 1. Вызывание дождя у колодца / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Русский фольклор. – 1981. – Т. XXI.

Obscene Lamentations as a Genre of Ukrainian Lamentations

Iryna KOVAL-FUCHYLO

The article dwells upon the peculiarities of occurrence of obscene lamentations in frames of lamentations tradition. These folklore units include metaphorical nominatives with erotic semantics. Obscene lamentations occur as jokes in the context of entertaining narratives. Psychological prerequisite of such texts includes regret about ending of marital sex life.

Key words: obscene lamentations, joke, motif, sexual semantics

Срамные причитания как жанровая разновидность украинской причетной традиции

Ирина КОВАЛЬ-ФУЧИЛО

В статье проанализированы особенности бытования украинских срамных причитаний в причетной традиции. В срамных причитаниях обыграны метафорические номинативы с эротической семантикой. Срамные причитания бытуют как анекдоты в контексте развлекательных нарративов. Психологической причиной возникновения таких текстов является сожаление о прекращении сексуальной супружеской жизни.

Ключевые слова: срамные причитания, анекдот, мотив, сексуальная семантика.

Стаття надійшла до редколегії 23.07.2013

Прийнята до друку 26.08.2013

Нові книги

Нямцу А. Є., Добринчук О. О. Троянська міфологія у літературному контексті: монографія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 216 с.

У монографії проаналізовано закономірності функціонування міфологічних традиційних структур “Гіади” та “Одіссеї” Гомера у літературі ХХ – ХХІ ст. Перші два розділи присвячені з’ясуванню домінуючих характеристик інтегральних художніх моделей у контексті творчості письменників різних національних культур переважно західноєвропейського регіону та традиційних літературних сюжетів і образів. У третьому, четвертому розділах проаналізовано аксіологію переосмислення жіночих міфологічних образів гомерівського епосу та типологію антивоєнних мотивів у творчості письменників ХХ – початку ХХІ ст.

